

**И. ПЕНКОВ И Е. ЛОЗА НОВ — ПО ВЪПРОСА ЗА НАРАСТВАНЕТО
И ГЕОГРАФСКОТО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ГРАДСКОТО
НАСЕЛЕНИЕ И ГРАДОВЕТЕ В НР БЪЛГАРИЯ
ЗА 20 ГОДИНИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКО СТРОИТЕЛСТВО, ГСУ,
ГЕОЛ.-ГЕОГ. Ф-Т, Т. 57, КН, 2, ГЕОГРАФИЯ, 1964 г., СТР. 65—98**

През последните двадесет години с бързото нарастване на градското население и на градовете у нас значително се повиши интересът към тяхното икономгеографско проучване. В резултат на тези проучвания досега излязоха ст печат редица трудове. Между тях е и разглежданата студия, която съдържа 25 стр. текст с 8 таблици, към които са приложени една диаграма и две картодиаграми. С нея авторите се стремят да допринесат за икономгеографското проучване на градското население в градовете и да изяснят някои от проблемите, свързани с тяхното по-нататъшно развитие. «С настоящата студия — пишат те — ние целим да откликнем на призива на партията да се задълбочават научните проучвания — в случая на градското население и градовете, и да се допринесе за правилното им развитие» (стр. 1 на студията).

В началото на студията (стр. 1 и 2) наред с определянето на града и градската агломерация като свършена селищна форма авторите накратко се спират върху икономгеографската класификация на градовете, предлагана в някои трудове на О. А. Константинов. Те не подчертават мястото и значението на нарастването и разпределението на градското население и градовете при икономгеографските проучвания и практическото значение на тези проучвания във връзка с разработваната от тях тема.

От 2 докъм 12 страница, т.е. в близо половината от текста на студията, авторите дават кратък общ преглед на нашата литература за географията на градовете и главно критична преценка на някои трудове. В останалата част те правят опит накратко да разгледат нарастването на градското население и градовете, а така също и териториалното им разпределение.

В общия преглед те отбелязват не само отделни трудове за географията на градовете, но и такива, в които заедно с редица икономгеографски въпроси се разглеждат и градски селища. Не са пропуснали да отбележат и някои учебници и научно-популярни работи. В прегледа липсва целенасоченост съобразно темата на разглежданата студия. След този преглед И. Пенков и Е. Лозанов пристъпват към преценка на трудове на М. Енев, наши и на М. Атанасов, свързани с разработваната от тях тема.

Като се позовават на рецензия, писана от И. Пенков и Т. Христов през 1962 г. и досега неотпечатана (вж. под черта на стр. 4, т.10; на стр.6, т. 2 и 3; на стр.7, т. 1), за статията на Михаил Енев «Градовете и селата в България до 1980 г.», в-к Раб. дело, бр. 284, от 11. X. 1962 г., авторите се спират предимно на някои слабости и грешки допуснати в нея. Те основателно подчертават, че М. Енев не привежда достатъчно и убедително доводи за перспективното развитие и нараст-

ване на редица градове. Слаба е обаче по наша преценка и тяхната аргументация за по-нататъшното нарастване на същите градове и за създаване на градски комплекс Хасково—Димитровград (стр. 4 и 5). Правдива е критиката им и по отношение на недостатъчно обоснованото предложение на М. Енев за формирането на нови градски селища на основата на някои средни големи села. По-реални са предложенията на авторите за провъзгласяване на някои села за градове (стр. 5 и 6). Отбелязали са и редица фактически грешки, допуснати от М. Енев. За другите две статии на М. Енев, а именно: «Някои проблеми за териториалното разпределение на производителните сили в НР България през 20-летката» и «Териториално разпределение на промишленото производство през периода 1961—1980 г.», е отделено малко място и внимание. Направен е само опит за изтъкване на някои слабости. Неоснователно обаче се упреква М. Енев, че в работите му липсва виждането и трактовката на икономическата география (стр. 7), тъй като той не е икономгеограф, а икономист и затова студията му имат такъв характер. Неоснователно е и противопоставянето им на мнението на М. Енев, че нашите градове от 1920 г. до установяването на народната власт бавно се развиват и нарастват (стр. 7).

След това авторите се стремят да изтъкнат слабостите и грешките в следните два наши труда: 1) «Нарастване, количествена класификация и географско разпределение на градовете в България», Икономгеографски и етнографски сборник в чест на член-кореспондент Йордан Захариев, София, 1964 г.; 2) «По въпроса за функционалната структура на градовете в България с оглед на тяхната класификация», ГСУ, БГГ ф-т, т. 56, кн. 3, География, 1963 г. Като се позовават на редица съветски икономгеографи (стр. 8 и 9), И. Пенков и Е. Лозанов наново правилно поддържат комплексния, синтетичния характер на икономгеографската класификация на градовете. На тази основа И. Пенков и Е. Лозанов ни упрекуват, че правим неуместна икономгеографска класификация на градовете «само на базата на статистически професионален състав на активното им население в един случай или само по количеството на населението в друг» (стр. 8 и 9). В това отношение авторите нямат никакво основание за подобно твърдение. От двата наши труда е лесно да се установи, че правилно сме разбрали и изяснили въпросите за икономгеографската класификация на градовете, и то не така, както ни се приписва от И. Пенков и Е. Лозанов. В първата студия на стр. 1 ние сме отбелязали, че «икомгеографската класификация на градовете се извършва по броя на жителите и функционалната им структура във връзка с тяхното минало, местоположение и географско разпределение», а във втората на стр. 1 се казва, че наред с броя на жителите и функционалната структура «при икономгеографската класификация на градовете се вземат под внимание тяхното минало, географско положение и териториално разпределение». Освен това с тези два труда се цели не да се прави, а само да се допринесе за икономгеографската класификация на градовете, като от няколкото показателя ние сме направили опит за проучване само на два, а именно: броя на жителите и функционалната структура на градовете. В първата студия на стр. 2 ние пишем: «С настоящата работа се цели да се допринесе за по-цялостното и всестранно разглеждане на въпроса за нарастването и количествената класификация на нашите градове, което да се използва за тяхната икономгеографска класификация», а във втората студия на стр. 2 — «Настоящият труд цели да допринесе за разкриване функционалната структура на градовете у нас с оглед на тяхната икономгеографска класификация.» Следователно целта и на двете студии е много по-скромна от тази, която авторите неоснователно ни приписват. При добро желание и обективност те можеха и трябваше да видят тези неща. От студията на И. Пенков и Е. Лозанов има основание да се смятаме, че те не са наясно каква е разликата между «функционална класификация» и «икомгеографска класификация» на градовете. Само с това може да се обясни твърдението им на стр. 10, че сме допуснали някакво противоречие. Във втората наша работа на стр. 280, 284, 291 и 292 правим опит обосновано да определим средното взаимно месторазположение на големите и на повечето от средните и малките градове, като изрично подчертаваме, че от средните показатели има големи отклонения, за което са приведени и примери. Недоумяваме защо авторите не

критикуват по същество използвания метод, а се задоволяват да приведат още примери за отклонения от средните показатели.

На стр. 9 същите пишат: «И досега у нас нямаме едно точно изследване на генезиса на нашите градове», и това не ни давало право да твърдим, че повечето от градовете са възникнали и са се развили в края на турския феодализъм. Основателно е да се запитат авторите кое тогава им дава право да твърдят, че «през феодалната епоха са възникнали не повече от 51 града (от тях около 21 са от византийско и българско време и само 30 от турско), а 26 са от робовладелския период» (стр. 9).

Авторите смятат също така, че ние грешим, като твърдим, че има повсеместно увеличение на градското население (стр. 10). И тук те не са прави, защото това може да се установи от всеки непредубеден читател, като разгледа приложената карта в студия първа на стр. 116.

Направеният от нас извод, че се разкрива тенденция към значително нарастване на всички градове, се отделя от мястото му в текста на студия първа, за да се подчертае, че грешим, тъй като градовете Мелник и Ахтопол не нараствали (стр. 11). Излиза, че не ни е известно това. В същност истината е по-друга и читателят може да я види в приложената картодиаграма на стр. 116. В текста и таблицата на стр. 117 ясно е показано кои градове имат нисък действителен средногодишен прираст и кои отрицателен. С подобна постановка не могат да се отричат действително съществуващите тенденции за нарастването на всички наши градове. В случая става въпрос за бъдещето, а не за миналото и настоящето.

В стремежа си да посочат фактически грешки И. Пенков и Е. Лозанов поради неосведоменост сами допускат такива. Така например на стр. 8 (под черта) те твърдят че гр. Нови пазар е обявен за град през 1880 г., а той е обявен с указ № 1017 от 10. XII. 1883 г., т. е. както ние сме отбелязали в студия първа. Същото се отнася и за писаното от тях за гр. Бяла — не 1889 г., а с указ № 664 от 23. XII. 1891 г.; за гр. Михайловград — не 1892 г., а с указ № 626 от 2. XII. 1891 г., за гр. Елхово — не 1889 г. а 1925 г.¹ В нашата студия действително погрешно са отбелязани годините, в които Кнежа, Павликени и Димитровград са обявени за градове.

Авторите не възприемат и предлаганата от нас в студия първа количествена класификация на градовете в България на големи, средни и малки, направена за анализиране на тяхното нарастване и териториално разпределение с оглед на икономгеографската им класификация. Те предлагат своя такава. Без необходимата научна обосновка те групират градовете в 6 класа, като тези от III клас делят на два подкласа (стр. 11 и 12). Същите автори в таблицата за нарастването на градовете по брой, категории и години (стр. 12) поделят градовете на 7 класа. Тази количествена класификация на градовете по наша преценка е самоцелна, защото авторите ѝ не я използват за научни изводи в студията си, нито пък съобщават какво е нейното предназначение. В учебника «Икономическа география на България», София, 1964 г. от И. Пенков и Т. Христов се използва друга количествена класификация на градовете (стр. 89), а в «Икономическа география», т. II, БАН, София, 1961 г., И. Пенков поделя градовете на 4 групи (стр. 41). В споменатата таблица (стр. 12) са допуснати и фактически грешки. Броят на градовете през 1887 г. не е 70, а 74; в 1920 г. — не 94, а 92; 1934 г. — не 102, а 97 (вж. И. Пенков и Т. Христов — Икономическа география на България, София, 1964 г., стр. 83, и Ив. Велчев — Нарастане и количествена класификация... стр. 109).

И. Пенков и Е. Лозанов правят преценка и на статията на М. Атанасов — Нарастане на градското население у нас, сп. Икономическа мисъл, кн. 3, 1963 г. Те намират, че градското население е добре проучено от М. Атанасов и той успешно е разкрил причините за неговото нарастване (стр. 12). Наред с това те твърдят, че бавният темп за нарастване на градското население продължава не до 1910 г., както

¹ Виж «Списък на населените места в Царство България», София, 1921 г., а за гр. Елхово и «Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31. XII. 1920 г.», София, 1924 г., и Ж. Чанков, «Географски речник на България», София, 1958 г., стр. 187.

пише М. Атанасов, а до 1920 г. За доказателство авторите прилагат на стр. 12 таблица за процентното съотношение между градското и селското население. При анализ на данните в тази таблица на пръв поглед излиза, че те са прави, но в същност това не е така, и то не само защото някои от числените им данни не са верни, а и защото процентното съотношение между градското и селското население не дава възможност да се установи действителното нарастване на съответните групи население. Отбелязано е, че процентът на градското население през 1905 г. е 18,6, а той в действителност е 19,6; 1926 г. — не 22,7, а 20,6; 1934 г. — не 23,31, а 21,4 (вж. Статистически годишник, София, 1963, г., стр. 16). От посочените верни данни за относителния дял на градското население се установява, че до 1920 г. той в същност не се увеличава по отношение на селското. Тенденция на увеличаване се установява от 1920 до 1934 г. През това време относителният дял на градското население се увеличава с 1,5%, а не с 2,41%, както твърдят авторите. Друг е въпросът за естественя, механичния и действителния прираст на градското и селското население.

Естествено е да се запитат авторите защо след като намират, че М. Атанасов добре е изследвал нарастването на градското население, се занимават и те с тоя въпрос. В такива случаи най-малкото би трябвало да подчертаят какво ново се допринася за проучването на проблемата. Освен това на стр. 13 И. Пенков и Е. Лозанов правдиво изтъкват, че бързото нарастване и развитие при народната власт на главните градообразуващи и градообслужващи отрасли са основна причина за нарастването на градското население, обаче М. Атанасов преди тях в своята работа по-нашироко и задълбочено ги е разгледал (стр. 74 и следващите). Добре са отразили авторите с числови данни нарастването на градското население от 1926—1944 г. и 1944—1962 г. Тук обаче те са допуснали грешка, като се твърди, че за първия период средногодишният прираст е 3,61%, а той в действителност е 2,55%.

За обявяването на нови градове от 1946 до 1952 г. причините са добре изяснени. Съобщени са и новите 14 града, като е посочено и тяхното местоположение. Между тях няма гр. Смолян, и то правилно, защото той е по-стар град, който през 1960 г. беше обединен със с. Райково и гр. Устово в един град. Чудно е обаче защо авторите на стр. 8 ни упрекуват, че не сме посочили гр. Смолян в числото на новообявените градове.

При разглеждане въпросите за формирането на някои нови градове твърденията за местопроизхода на заселниците в тях не са подкрепени с данни и затова не са убедителни. Така например твърди се, че от Видинско има голям отлив на селско население към градовете на Маданския минен басейн, от Ловешко към Металургичния комбинат «Кремиковци» (стр. 15) и т. н., но за тези изселници или съответно заселници не се дават никакви данни. От проучванията, направени от членовете на катедрата по обща стопанска география на селското население във Видинско се установява, че за периода 1957—1963 г. за Маданския минен басейн са се изселили по-малко от 3% от общия брой на изселниците.

Необяснимо е защо авторите, когато проследяват темповете на нарастване на градското население, на стр. 13 вземат периодите 1926—1944 г. и 1944—1962 г., а на стр. 15 — периодите 1926—1946 и 1946—1962 г.

От 16 до 21 страница авторите на разглежданата студия правят анализ за степента на нарастване на отделните градове. За целта те вземат средногодишния действителен прираст на населението за всеки отделен град, като съпоставят данните за отделните периоди. Съобразно степента на нарастването те поделят градовете на 4 групи. За направената подялба не се възприема никакъв критерий. При подобна категоризация на градовете може да се използва за критерий средното ниво на действителния и на естествения прираст на градското население. За случая авторите не използват количествената класификация на градовете и затова не може да се долови абсолютният прираст на населението на отделните градове, а само относителният. Авторите неправилно показват прираста и на обявените селища за градове през или след разглеждания период, както и за почти изцяло новоизградени градове. До обявяването на тези селища за градове населението им е било селско

и авторите нямат основание да го смятат за градско. Например през 1947 г. стана обявяването на Димитровград за град, в състава на който влизат три съседни села. На какво основание те смятат за градско населението преди тази година, за да дават на неговия прираст за периода 1926—1946 г. Същото се отнася за населението на градовете Мадан, Рудозем, Велинград, Грудово, Кнежа, Павликени, Елин Пелин и за всички останали новообявени градове. От 1913 до 1941 г. градовете в Южна Добруджа не бяха в пределите на България и авторите би трябвало да съобщат използваните източници за установяване броя на населението им. Това се отнася и за всички останали данни в студията.

За разглеждане накратко териториалното разпределение на градското население И. Пенков и Е. Лозанов използват две картодиаграми и таблици. С картодиаграмата на стр. 22 те са се опитали да представят абсолютното нарастване на населението на отделните градове и тяхното териториално разпределение. При съставяне на картодиаграмата са допуснати съществени грешки, вследствие на което чрез нея не се отразява правилно действителното нарастване на градското население и неговото разпределение. Например неудачно е избран способът за представяне на двата показателя. В представянето на отделните периоди за нарастването на населението е допусната грешка — интервалите са равни помежду си, въпреки че броят на годините им не е еднакъв. Освен това за всички селища до обявяването им за градове населението неправилно се представя за градско. Вертикалните линии, както е редно, не са пунктирани и се получават стълбчета. Вследствие на това на пръв поглед градовете, които са по-слабо нараснали в миналото, като че ли имат повече население от редица други градове. Например населението на градовете Търново, Асеновград, Враца, Видин изглежда по-многолюдно от това на Димитровград и т. н. Нереално е представено и териториалното разпределение на градското население в освободените земи по време на Балканската война. Легендата на картодиаграмата е непълна.

С твърде беглия преглед за нарастване на градското население и на градовете не се прави особено ценен принос, защото тези въпроси вече са разгледани по-обстойно с много повече фактически материал в трудове на други автори.

Гъстотата на градското население е разглеждана накратко без необходимите научни данни и анализ. Отразената в текста средна гъстота на населението по окръзи само до известна степен дава представа за териториалното разпределение на градското население. Както е известно, върху насищането на дадена територия с градско население оказват влияние наличието на селско население и на редица обществено-икономически и природногеографски фактори, които трябва основно да се проучат и след това да се правят констатации и изводи, нещо, което поне от статията не личи да е направено. Неправилно е да се смята, че само данните за средната гъстота на градското население «могат да ориентират накъде трябва да се насочат усилията... за насищане с промишлени и битово-комунални предприятия» (стр. 23). Според авторите излиза, че усилията трябва да бъдат насочени предимно към окръзите Софийски, Варненски и Пловдивски, тъй като те имат най-малка средна гъстота (стр. 23). Това е неправилно, защото е изключено населението на съответните средишни градове, и следователно данните са неверни. На каква база ще се правят изчисленията за гъстотата на градското население сега, когато окръжните функции на градовете Пловдив и Варна отпаднаха, а е възможно и прегрупирането на други окръзи. Това показва, че при подобни изследвания трябва да се избягва да се установява средната гъстота на населението само по административни единици.

От картодиаграма 2 на стр. 24 не може да се получи напълно реална представа за разпределението на градското население по окръзи, защото не е отразен абсолютният брой на населението, а само относителната му величина, и то в 5 вида окръжностности съобразно групирането на процентите на градското население за отделните окръзи. Например в Михайловградски окръг броят на градското население е 63 268 души (1962 г.), а този на Видински — 44 864 души, а са представени с еднакво големи окръжности. Картодиаграмата е почти неразбираема и поради липса на пълна и подходяща легенда.

В края на своята работа авторите представят разпределението на градското население не само по окръзи, но и по райони и подрайони (стр. 25) съобразно предлаганото райониране на страната от И. Пенков и Т. Христов в учебника им Икономическа география на България (1964 г.) за студенти. На основата само на тези данни е направен опит за изводи и препоръки за практиката, които са недостатъчно научно обосновани (стр. 25). Да се разкрие доколко градското население е рационално териториално разпределено не е достатъчно да се установи само неговият относителен дял по райони, подрайони и окръзи. Наситеността с градско население за която и да е област от територията на страната е в зависимост от нейните специфични обществено-икономически и природни условия и богатства. Независимо от това авторите, като разглеждат средната гъстота на градското население по споменатите таксономични единици, допринасят за проучване на неговото териториално разпределение и свързаните с него проблеми.

Накрая в заключение необходимо е да се отбележи, че върху такава особено важна проблема авторите са работили набързо, несистемно и с твърде ограничен фактически материал. При използването на материала са допуснати немалко грешки и несъобразности. Направеният от тях анализ е недостатъчно задълбочен. Значителна част от констатациите не се основават на фактически данни, а изводите и препоръките им са научно недостатъчно обосновани, поради което са и неубедителни.

Иван Велчев